SOTAREN FRÅN HISSMOFORS

av Andreas Kärngard

Tack

Ni som tror på det jag gör, ni vet vilka ni är

Ett särskilt tack till Malin för all hjälp med korrekturläsningen

Förord

Idag när jag skriver detta är det den tredje januari, klockan är strax efter två på natten och jag sitter i min fåtölj hemma i Barkarby. Historien ni står i begrepp att läsa kom till mig under en promenad i förrgår då jag var ute på Järvafältet med min dotter. Varför och hur vet jag inte, möjligen kände jag doften av rök från någon skorsten.
Jag hoppas det snöar utanför ditt fönster - utanför mina tycks det regna för jämnan.

- Barkarby, Stockholm. 3 januari 2021

Snöflingorna som dalade ned var stora som frimärken. Hade det inte varit för belysningen utanför fönstret hade familjen, som satt samlade kring bordet i det lilla köket, antagligen missat gestalten som med stapplande steg nu närmade sig det lilla huset.
Det var Simon som såg honom först.

“Titta, titta! Jultåmten!”

Han hoppade upp och ned på stolen och pekade ivrigt med hela vänsterhanden.
Ett hjärtligt skratt utbröt kring bordet.

“Ja titta gubben! Äntligen, jag är vrålhungrig! Tror du tomten vill äta med oss?”

Gunilla log åt sin hungriga man och reste sig sedan för att gå och möta pappa i hallen. Hon tyckte inte om att hennes gamla far var ute och gick ensam på julaftonskvällen i sånt busväder, men som tur var så bodde han inte så långt därifrån; det var inte mer än knappa två kilometer mellan deras hus. Hon öppnade ytterdörren, varpå hennes blonda hår fladdrade till i det plötsliga vinddraget. In genom dörröppningen kom hennes far.

“God Jul pappa!”

“God Jul!”

Hon hjälpte honom av med den snötäckta ytterrocken.

“Kom, nu går vi in och sätter oss. All mat är framdukad, de andra sitter redan och väntar. Du vet att vi sade klockan sju va?”

Han såg på sin vackra dotter som stod där framför honom i hallen. Hans blick var trött av ålder men ägde ändå en intelligent skärpa.

“Vet du, har man levt så länge som jag så har man svårt att hålla reda på timmarna förstår du. Om klockan inte är sju, säg mig vad är den då?”

“Den är strax halv åtta pappa, men du är ursäktad. Det är ingen fara. Det är ungarna som…” (men framförallt Gustav, hennes man) “som tjatat. De är hungriga, men egentligen tror jag nog att de bara är ivriga att få middagen överstökad så att de får öppna paketen under granen.”

När de kom in i det varma köket möttes de av allas blickar.

“Mojfaj! Såg du jultåmten däjute?”

Simon tittade på sin morfar med stora frågande ögon. Det gnistrade i dem.

“Vet du vad Simon, tomten bad mig hälsa dig att han kom på att han glömt ett viktigt paket i tomteverkstaden, så han var tvungen att åka tillbaka för att hämta det.”

Fyraårige Simon tittade med stora ögon på den gamle mannen. Det var svårt att förstå exakt vad som rörde sig inuti den lilla pojkens huvud.
Mer skratt från alla kring bordet.
Simons pappa Gustav hade rest sig och dragit ut en stol till svärfar.

“Välkommen Walter! Här kan du sitta. Gick det bra att gå trots all snö?”

“Jag fick ju åka släde halva vägen.”

Den gamla gubben tittade med allvarlig blick på sin svärson, men brast sedan ut i skratt.

“Tack, det gick bra. Jag har mina skoterkängor som jag köpte på B&W vintern -77. De håller fortfarande måttet kan jag lova. Ena kraftiga rackare det där. Nej hörni, finns här någon snaps? Jag är alldeles torr i strupen av den raska promenaden.”

När den fryntliga skaran människor en stund senare ätit sig mätta på all den härliga julmaten, drog de sig in till vardagsrummet för att fortsätta med festligheterna. De små barnen, Simon och Kajsa, hade för länge sedan sprungit från bordet och låg nu och klämde och kände på paketen under granen. Skulle tomten aldrig komma? Morfadern intog den slitna öronlappsfåtöljen vid den öppna spisen, som ännu inte var tänd. Och trots att han mer än väl visste att det rådde rökförbud i hela familjen Larssons hus - det hade varit det ända sedan de renoverat för nio år sedan - satt han nu och stoppade pipan full med Borkum Riff. Det var ytterligare ett förbehåll man hade som åldring, åtminstone var det vad Walter själv ansåg.
Snart spred sig en angenäm doft av körsbärsrök i det stora rummet. Walter puffade nöjt på pipan och vid varje inandning glödde det till i det mörka hörnet av rummet där han satt. I andra änden av det stora vardagsrummet, på andra sidan bordet, fanns en lång hörnsoffa. I den hade nu resten av herrskapet slagit sig ned. Där satt pappa Gustav, mamma Gunilla, morbror Sixten, Sixtens sjuttonårige son Tobias och så moster Henrietta med sin man Kristoffer. Både Simon och Kajsa var Gustav och Gunillas barn; Simon var fyra och Kajsa var fem och ett halvt. Henrietta och Kristofer hade inga egna barn, inte för att de inte ville utan för att Henriettas äggstockar skadats i en motorcykelolycka.
Stämningen var uppsluppen och varm. I stereon spelades julsånger och på bordet fanns förutom julgodis även ost och kex, samt diverse rökta korvar. Det dracks måttligt men på gränsen till ivrigt och snart skulle paketöppningen påbörjas. Även de vuxna väntade med spänning.

“Nä, nu få du nog ta och sätta fyr i spis´n Gustav.”

Rösten var Walters. Gustav tittade mot det mörka hörnet av rummet, men hade svårt att fästa blicken på gubbens ansikte. Det var som att ingen satt där. Det enda som syntes var den återkommande glöden i pipan. Jo, nu när hans ögon hunnit vänja sig tyckte han sig kunna urskilja Walters ögonvitor och fårade anletsdrag. Men bara då gubben drog i pipan.

“Är det kallt?”

“Det är kallt ja. Lite eld skulle väl inte skada?”

Nu var det Gunilla som tog till ordet.

“Ja Gustav, det vore väl mysigt med en eld i öppna spisen? Så kan vi öppna klapparna sedan? Vill du fixa det?”

Hon gav sin man en menande blick, varpå han nickade och ställde sig upp. Snart var han framme vid den murade eldstaden där han slog sig ned på knä. Han började plocka med späntveden i kopparkitteln.

Tio minuter senare glödde det längst in i den öppna spisen, men någon eld brann ännu inte. Gustav började vid det här laget att tvivla på sina färdigheter och han tyckte det var speciellt jobbigt eftersom han visste att hans svärfar satt där i fåtöljen snett till vänster och betraktade honom. Den rök som alla nu kunde känna kom inte från Walters pipa utan från de rykande vedklabbarna framför honom.

“Dåligt drag i skorstenen Gustav? Du har väl öppnat spjället ordentligt?”
Walter igen.

“Det står alltid öppet, men det blir liksom ingen skjuts. Skorstenen suger dåligt tycker jag. Har blivit så sista året.”

Walter tog en klunk av sin cognac och började återigen stoppa sin pipa.

“Ni kanske fått en Jon där i?”

Ett skrockande läte hördes från gubben.

Alla de övriga hade tystnat och satt nu och lyssnade nyfiket på det samtal som pågick i andra änden av rummet.

“En vad?”

“Jon. En Jon-Erik. Jon-Eriks vålnad kanske krupit ned i skorstenen eran. Ja, och täppt igen.”

Gustav såg forskande på gubben. Walter log inte längre utan tittade allvarligt på Gustav.

Bortsett från Simon och Kajsas prassel med paketen var det nu knäpptyst i rummet. Ingen tycktes begripa vad den gamla mannen pratade om.

“Nej jag vet inte vad du menar Walter. Någon Jon-Erik kan jag inte minnas att jag hört talas om.”

Alla satt med ansiktena vända mot öppna spisen. Trots att ingen visste vem Jon-Erik

var så var de säkra på att morfadern nu skulle bjuda på ännu en av sina gamla historier.

Walter lyfte flaskan från bordet bredvid och fyllde på sin cognacskupa. Därefter reste han på sig och gick fram till Gustav vid eldstaden. Med van hand gjorde han upp eld.

"Nå, det drar nog allt lite dåligt. Just så som du noterat Gustav. Jag skall berätta för dig om Jon-Erik, men i morgon är det du som ringer efter skorstensfejarn. Oavsett anledning. För så här kan vi inte ha det."

Han gick tillbaka till fåtöljen och satte sig, fick fyr på en tändsticka som han satte mot pipan, och drog sedan några djupa drag på pipan tills den återigen glödde kraftigt.

"Ni förstår, jag hörde detta som grabb. Då jag bodde med mina föräldrar i ett torp utanför Krokom. Jag kan väl ha varit en sju-åtta år. Det var ju en tid sedan. Far min satt och ljög i köket med en Petter. Anderssons om jag minns rätt. Från grannhuset. Jag satt i kammarn bredvid och lekte. Dörren till köket stod öppen så jag hörde gott och väl vad som sades där inne. Petter hade fått höra detta av sin bror som körde mjölkbilen. Ja, det var alltså på den tiden man fortfarande drack mjölk."

Han pausade för att ta en ny klunk cognac. Elden hade vid det här laget tagit sig något och nu dansade lågorna trivsamt över tegelstenarna inne i spisens mitt.

"På den tiden var det ont om jobb. Krokom, liksom övriga delar av Jämtland låg nedsjunket i en ekonomisk svacka. Folk gjorde vad folk kunde och kreativiteten visste sällan några gränser. Visste sällan om några lagar heller för den delen. Hursomhelst, Petters bror hade tydligen varit på jobb i Hissmofors. Ja, Hissmofors känner ni väl till? Det ligger i närheten av Krokom. Där hade han fått höra av en kund att de brukat ha en ung sotarlärling rännandes omkring i byn. Tydligen hade han kommit över, ja eller tillverkat själv, utrustning för att rensa i skorstenarna. Trots att han bara var lärling förstår ni, så körde han lite jobb på sidan av. När han inte arbetade hos sin läromästare så sprang han alltså runt i gårdarna och tiggde efter jobb. Och var det någon som inte var hemma så försökte han att ta sig opp på taket för egen maskin. För att rensa skorstenen. När han var färdig så skrev han på en lapp vad han gjort och vad han önskade ha betalt. Många tyckte han var fräck, men frågar ni mig var han en riktig entreprenör."

Vid det här laget hade Simon och Kajsa upptäckt att alla vuxna satt tysta och tittade på morfar, så nu hade de lagt sig ned mitt på mattan. Där låg de nu på magarna med armarna under hakorna och tittade på morfar där han satt i sin fåtölj och pratade. Snart skulle de sannolikt ledsna på detta, men för tillfället var det alltså så de låg.

"Den där gubben som köpte mjölk av Petters bror berättade att Jon-Erik plötsligt försvunnit. Som om han gått upp i rök. Ingen tyckte veta var han blivit av. Det talades tydligen om att han kanske ledsnat på att gå hos skorstensfejaremästare Jonsson - där han var lärling - och istället tagit sin sidoverksamhet till andra delar utanför Hissmofors och Krokom. Andra trodde att han hamnat i luven med Jonsson för att han tjänat pengar vid sidan av. Några trodde att han kanske retat upp någon presumtiv kund med en av sina fordringslappar."

"Mojfar vad är fodringslapp?"

Simon som tydligen följt samtalet så gott han kunde hade nu hört ett ord han inte tidigare hört.

"Man kan säga att det är en faktura, men det vet du kanske inte heller vad det är gossen min?"

“Kanske inte.”
Nu hade Simon satt sig upp.

“En faktura eller fordringslapp är något som betyder att någon måste betala för sig. Om du köper något men inte har pengar, så betyder lappen att du kan betala senare, när han eller hon får råd. Förstår du?”

Simon nickade långsamt på huvudet.

“Ja, som näj pappa hämtaj ved hos dig? Då betalaj han inte. Det haj jag sett!”

Mer skratt från soffan nu.

“Ja precis, din pappa har en hel hög med fordringslappar på sitt skrivbord.”
Walter log mot den vakna fyraåringen mitt på golvet, sedan fortsatte han historien.

“Jo, var var jag någonstans. Ja, en Jon-Erik hade försvunnit där på senhösten och ingen visste var det blivit av med grabben. Men så gick en tid och det föll väl i glömska. Det är ju så människor fungerar. Det tisslas och tasslas en tid men sedan blåser något nytt in över byn och folk glömmer. Det som blåste in var vintern. Tidig och kall.

När gubben senare skulle starta en eld i spisen, så skulle det visa sig att det drog förbannat dåligt. Precis som här fast värre. Tydligen var inte gubben född med guldbyxor, så någon sotare hade han inte haft råd med. Istället fick han elda på så gott det gick. Och det var en kall jävla vinter vill jag lova! Jag minns den själv. Fy! Hararna körde med dubbla pälsar den vintern minns jag.

Tydligen började gubben ångra att han inte skramlat ihop till att betala en sotare rensa upp i skorstenen åt honom, men det var väl så pass då för då hade våren kommit. Inte förrän kommande vinter fick han dit en fejarmästare. Det var en Jonsson själv som kom dit. Och vet ni vad han fann där nere i skorstenen? Vet ni varför det varit så dåligt med drag i den?”

Walter hade tystnat och såg nu ut över människorna i soffan. Då ingen svarade honom tog han till orda igen.

“Faktiskt något inte så långt ifrån det där ni har på tallriken där.”

Han hade lyft sin knotiga hand och pekade nu mot tallriken med rökta korvar.

“25 kilogram varmrökt Jon-Erik hängde nere i skorstenen.”

Utanför hördes den tilltagande vinden. Ett sus drog genom rummet och elden flammade upp. I ljuset från elden syntes morfaderns leende ansikte.

“Pojken måste ha råkat ut för en olycka, fastnat och inte kommit loss. Kanske hade det dröjt en lång tid innan gubben kommit hem och när han väl gjort det hade det antagligen varit för sent. Grabben hade väl antagligen skrikit sig hes och till slut avlidit. Oavsett vad ni sett i filmer så klarar inte en människokropp att hänga upp och ned hur länge som helst. Sedan när vintern kom. Ja då varmröktes en Jon-Eriks kropp. Huden var brunsvart när man fann honom, och allt vatten hade för länge sedan ångat bort. Ja, det var därför han vägde så lite. Stackarn såg ut som en rökt lammfiol. Smakade antagligen som en också, ja om någon nu hade fått för sig att äta av honom. Men riktigt så fattigt var det väl kanske inte på gården. Ja, det var ett mörkt slut för den unga sotarlärlingen. Ni förstår, än idag säger man i Hissmofors, när det är dåligt drag i skorstenen, att en Jon-Eriks ande tagit boning där.”

“Vad hände med pojken mojfaj? Vad äj det däj vajmjökt?”

Blicken från den fyraårige Simon var nu mer osäker. Kajsa hade krupit upp i soffan och satt i knät hos Gunilla.

“Nej men vi kanske ska se om tomten kommer nu, eller vad säger ni? Simon?”

Gustav hade rest sig och gav nu sin fru en lång, lite dömande blick. Som om det varit hennes fel att hennes pappa berättat sagan inför barnen. Han gick fram och lyfte upp sin son i famnen.

“Pappa vad äj vajmjökt? Blev Jon-Ejik död?”

Utanför fönstret ven vinden och drev de tunga snöflingorna sidledes. När hela sällskapet senare stod och såg ut genom köksfönstret för att se på när den utklädda granngubben pulsade genom snön, på väg fram till huset, var det nog fler än en av dem som funderade på varför det egentligen luktade rök i huset.